

UNIVERSITATEA «REGELE FERDINAND I» DIN CLUJ

ANUARUL
INSTITUTULUI
DE
STUDII CLASICE

VOL. II

BCU Cluj / Central University Library Cluj
(1933—1935)

CLUJ MCMXXXVI

MONETELE DIN CETATEA DACĂ DELA COSTEȘTI.

Monetele descrise mai jos au fost aflate în decursul săpăturilor executate la cetatea dacă dela Costești, pe dealul numit „Cetățuia“, începând din vara anului 1925 până în 1929, de către dl profesor D. M. Teodorescu dela Universitatea din Cluj¹⁾. D-sa a binevoit să-mi încredințeze mie publicarea acestor monete. Descrierea lor exactă se impune întrucât pe baza lor s'au făcut importante considerații istorice și s'a încercat fixarea cronologiei întregului sistem de întărituri din munții Hunedoarei²⁾, fără ca aceste monete să fie precis cunoscute și îndeajuns studiate. Așa de pildă, dintr'o greșeală de determinare și pe baza unei informații greșite, s'a vorbit de prezența „monetelor *eravisce*“³⁾ în săpăturile dela Costești⁴⁾, în realitate însă, după cum se poate vedea din tabloul de mai jos, astfel de monete lipsesc cu desăvârșire.

---

¹⁾ Despre rezultatele acestor săpături, deosebit de importante pentru cunoașterea civilizației Dacilor, vezi următoarele:

D. M. Teodorescu, *Cercetări arheologice în munții Hunedoarei*. Publicațiile Comisiunii Monumentelor Istorice pentru Transilvania, Cluj 1923.

D. M. Teodorescu, *Cetatea dacă dela Costești. Rezultatele generale ale săpăturilor arheologice*. (Extras din *Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice pentru Transilvania pe 1929*). Cluj 1930.

V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*. București 1926 (*passim*).

V. Pârvan, *Dacia. An Outline of the Early Civilizations of the Carpa-to-Danubian Countries*. Cambridge 1928, pp. 118—121 și 144—146.

Alex. Ferenczi, *Die Ausgrabungen bei Koteschd (sic!)*, în *Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, 1926, Decembrie, pp. 141—143.

G. Wilke, în *Reallexikon der Vorgeschichte* al lui Max Ebert, XI, Berlin 1927—28, s. v. *Rumänien*, p. 168, § 8.

Em. Panaitescu, *Săpături arheologice în Transilvania*, în volumul comemorativ *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul*, I, București 1929, pp. 11—16.

I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în *22. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 1932*, Frankfurt am Main 1933, pp. 170—175.

²⁾ Vezi în deosebi V. Pârvan, *Getica*, p. 606 și Em. Panaitescu, *Săpături arheologice în Transilvania*, p. 15.

³⁾ Cea mai recentă teorie asupra acestor monete așa zise „*eravisce*“ este aceea a lui W. Kubitschek, *Denare der Aravisker* în *Anz. der Wiener Ak. d. Wiss.*, 1929, no. 1—6, pp. 9—15 (*Ravis*=nume de regulus barbar).

⁴⁾ V. Pârvan, *Getica*, p. 603, 606 și 796; Em. Panaitescu, *Săpături arheologice în Transilvania*, p. 14—15.

Inafară de interesul istoric (sau mai bine zis protoistoric), monetele dela Costești prezintă și un interes *numismatic* propriu zis.

Deaceia trec acum la descrierea monetelor. Ele în general sunt rău păstrate. Greutatea și diametrul se dau numai la exemplarele mai bine păstrate.

MESAMBRIA, colonie a Megarei pe țărmul Mării Negre (vezi Pauly-Wissowa, *RE*. XV, 1, col. 1072—1074).

1. Monetă de aramă.

Av. Cap feminin cu diademă, spre dr.

Rv. ΜΕΣΑΜ-ΒΡΙΑΝΩΝ (de sus în jos).

Pallas Athena spre st., în atitudine de luptă, ținând scutul în st. și lancea în dr. În fața ei un coif(?). Pl. VII, 1.

Greutatea: 7,4 gr. Diametrul: 23 mm.

Aflată în aliniamentul III.

Literatură: *Beschreibung der antiken Münzen*. Königliche Museen zu Berlin. I, Berlin 1888, p. 190, no. 21; B. V. Head, *Historia Numorum*, Oxford 1911, p. 279; *British Museum Catalogue of Greek Coins*, III, *Thracia*, London 1877, p. 132 (citat după Head, *o. c.*, p. 279).

Monete de acest tip se emit în Mesambria în tot decursul secolelor III și II în. de Chr. Forma usuală de transcriere a numelui orașului pe monetele autonome este *METAMBPIANΩN* (T=ΣΣ; Head, *o. c.*, p. 276; cf. Lenk în *R-E.*, XV, 1, col. 1072). Forma *MESAMBPIANΩN* este târzie, ea întâlnindu-se pe toate monetele bătute pe timpul imperiului roman (*Antike Münzen*, I, p. 190 sq. și Head, *o. c.*, p. 279). Deci moneda noastră cu legenda *MESAMBPIANΩN* datează probabil din ultima perioadă a monetăriei autonome din Mesambria, adică dela sfârșitul secolului II în. de Chr.

HISTRIA.

(Toate monetele descrise mai jos sunt din aramă).

2. *Av.* Capul Demetrei cu cununa de spice, fără voal, spre dr.

Cerc de perle.

Două contramărci:

○ Capul lui Helios din față, cu coroana de raze.

○ Capul lui Hermes cu petasos, spre dr.

Rv. ΙΣ[ΤΡ]Ι

Jos: [X]AI

Vultur marin cu aripile deschise, spre st., pe un delfin, tot spre st., pe care îl izbește cu ciocul în cap. În fața lor, în câmp la

- st., un spic vertical. Pl. VII, 2.
 Greutatea: 4,155 gr. Diametrul: 19 mm.
3. Av. Demetra cu cununa de spice, fără voal, spre dr.
 Două contramărci:
 ○ Helios cu coroana de raze.
 ○ Hermes cu petasos(?).
 Rv. $\text{I}\Sigma\text{T}[\text{PI}]$
 Jos: ...?
 Vultur, delfin și spic, ca mai sus.
 Exemplarul acesta e rău păstrat, marginile sunt rupte.
4. Av. Demetra cu cununa de spice, fără voal, spre dr.
 Două contramărci:
 ○ Helios cu coroana de raze.
 ○ ?
 Rv. $\text{I}\Sigma\text{TPI}$
 Jos: ...?
 Vultur, delfin și spic, ca mai sus.
 Greutatea: 3,42 gr. Diametrul: 20 mm.
5. Av. Demetra cu cununa de spice, fără voal, spre dr.
 Două contramărci:
 ○ Helios cu coroana de raze.
 ○ Hermes cu petasos.
 Rv. $\text{I}\Sigma\text{TPI}$
 Jos: $[\text{X}]/\text{AI}$
 Vultur, delfin și spic, ca mai sus. Pl. VII, 3.
 Greutatea: 3,56 gr. Diametrul: 19 mm.
6. Av. Demetra cu cununa de spice, fără voal, spre dr.
 Două contramărci:
 ○ Helios cu coroana de raze.
 ○ Cap bărbătesc (?) spre dr.
 Rv. $\text{I}\Sigma\text{T}[\text{PI}]$
 Jos: XAI
 Vultur, delfin și spic, ca mai sus.
 Marginile monetei sunt stricate.
7. Av. Demetra cu cununa de spice(?), fără voal(?), spre dr.
 Două contramărci:
 ○ Helios cu coroana de raze.
 ○ Hermes cu petasos(?).

Rv. IΣTPI

Jos: ...?

Vultur, delfin și spic, ca mai sus.

Greutatea: 4,38 gr. Diametrul: 18 mm.

Moneta prezintă pe ambele fețe puternice urme de foc.

8. *Av.* Demetra cu cununa de spice, fără voal, spre dr.

Două contramărci:

○ Helios cu coroana de raze.

○ Hermes cu petasos.

Rv. IΣT[PI]

Jos: X...

Vultur, delfin și spic, ca mai sus.

Pl. VII, 4.

Greutatea: 3,51 gr. Diametrul: 19 mm.

9. *Av.* Demetra cu cununa de spice, fără voal, spre dr.

Două contramărci:

○ Helios cu coroana de raze.

○ Cap bărbătesc cu pălărie, spre dr.

Rv. IΣTPI BCU Cluj / Central University Library Cluj

Jos: [X]AIA[X?]

Vultur, delfin și spic, ca mai sus.

Pl. VII, 5.

Greutatea: 3,36 gr. Diametrul: 19 mm.

10. *Av.* Demetra cu cununa de spice, fără voal, spre dr. Cerc:
de perle.

○ singură contramărcă:

○ Cap bărbătesc cu o pălărie cu borduri mari, spre dr.

Rv. [IΣTP]I

Jos: ...?

Foarte șters. Abia se disting vulturul și delfinul.

Greutatea: 3,93 gr. Diametrul: 20 mm.

Aversul acestei monete este ușor bombat, în timp ce reversul este plat.

11. *Av.* Demetra cu cununa de spice(?), fără voal, spre dr.

Se vede o singură contramărcă dar probabil a existat și a doua:

○ Helios cu coroana de raze.

Rv. [IΣTPI]

Jos: ...?

Vultur, delfin și spic, ca mai sus.

12. *Av.* Foarte șters. Era reprezentată probabil tot Demetra.

- Două contramărci:
 ○ Helios cu coroana de raze.
 ○ ?
Rv. [IΣTPI]
Jos: X[A]IA...
 [Vultur, delfin] și spic, ca mai sus(?).
13. *Av.* Demetra cu cununa de spice(?), fără voal(?), spre dr.
 Două contramărci:
 ○ Helios cu coroana de raze.
 ○ Cap bărbătesc spre dr.
Rv. Foarte șters. Abia se disting aripile vulturului. Se pare că era și spicul vertical. Din legendă nu se vede nimic.
14. *Av.* Demetra cu cununa de spice, fără voal, spre dr.
 Două contramărci:
 ○ Helios cu coroana de raze.
 ○ Cap bărbătesc cu pălărie (Hermes?), spre dr.
Rv. [IΣ]TPI
Jos: ...P(?).
 Vultur, delfin și spic, ca mai sus.
 Greutatea: 3,685 gr. Diametrul: 18 mm.
15. *Av.* Demetra cu cununa de spice, fără voal, spre dr. Cerc de perle.
 Două contramărci:
 ○ Helios cu coroana de raze.
 ○ Cap bărbătesc cu pălărie, spre dr.
Rv. IΣ[TPI]
Jos: XAI
 Vultur marin, spre st., cu aripile închise, se pare, pe un delfin, tot spre st., pe care îl izbește cu ciocul în cap. În fața lor un spic vertical.
 Pl. VII, 7.
 Greutatea: 3,19 gr. Diametrul: 17×20 mm.
 Stilul acestei monete este cam neîngrijit.
16. *Av.* Capul Demetrei cu voal, spre dr. Fără cununa de spice.
 Cercul de perle nu se vede.
 Două contramărci:
 ○ Helios cu coroana de raze.
 ○ Cap bărbătesc spre dr.
Rv. IΣTP₁I₂

Jos: XAIAX¹⁾.

Vultur marin cu aripile închise, delfin și spic, ca mai sus.

Greutatea: 2,47 gr. Diametrul: 19 mm. Pl. VII, 8.

Stilul acestei monete este cam neîngrijit, a se vedea în deosebi, pe planșă, felul cum este redată fața Demetrei, de pe avers. Deasemenea greutatea este foarte redusă.

17. Av. Capul Demetrei cu cununa de spice(?), fără voal, spre dr.

O singură contramarcă:

○ Helios cu coroana de raze.

Rv. IΣ[TPI]

Jos: ΔIO

Vultur marin, cu aripile deschise, delfin și spic, ca mai sus.

Greutatea: 4,25 gr. Diametrul: 18 mm.

18. Av. Un cap bărbătesc spre dr., cu barbă (pe cât pare) și purtând un coif cu bordură circulară și cristă înaltă.

Rv. IΣTPI

Jos: ΔIO

Vultur marin cu aripile închise și delfin spre st. Pl. VII, 9.

Greutatea: 1,77 gr. Diametrul: 14 mm.

19. Toată moneta e foarte ștearsă. Pe avers se recunosc urmele a trei contramărci.

20. Intreagă moneta e foarte ștearsă și lipsește mult din ea. Pe avers se recunoaște o contramarcă, reprezentând pe cât se pare pe Helios cu coroana de raze.

Locul unde fiecare monetă a fost aflată se precizează, după jurnalul de săpături, precum urmează: N-rul 9 în aliniamentul I; N-rele 3, 5, 10 și 12 în aliniamentul II; N-rul 17 în aliniamentul III; N-rele 2, 4, 7 și 13 în aliniamentul IV; N-rele 6, 8, 14 și 16 în curtea cetății; N-rele 11 și 15 în fața intrării turnului IV; N-rul 19 în șanțul prăbușit de lângă turnul V; N-rul 18 lângă zidul cetății între turnul I și II; N-rul 20 lângă zidul cetății între turnul I și VII.

---

¹⁾ În cursul determinărilor, din monetă, fiind foarte puțin rezistentă, o mică parte s'a rupt și s'a sfărâmat, astfel că pe planșă legenda de jos nu se mai vede întreagă așa cum am citit-o și am redat-o eu mai sus.

În total avem 19 monete dela Histria¹⁾, toate de bronz. Toate reprezintă tipuri sau varietăți pe care B. Pick în opera sa, *Die antiken Münzen von Dacien u. Moesien*, Berlin 1898, precum și cei cari au publicat după el monete noi din Histria, pe cât scrierile acestora mi-au fost accesibile, nu le cunosc²⁾.

I. Un tip aparte alcătuiesc monetele descrise sub n-rele 2—14, reprezentând pe avers capul zeiței Demetra cu cununa de spice, fără voal, spre dr., așa cum apare și pe monetele descrise de Pick în opera sa, sub n-rul 477, iar pe revers vulturul marin cu aripile deschise, delfinul și spicul (cf. Pick, *o. c.*, n-rele 473—476). Pe unele din exemplare tipul de pe avers este înscris într-un cerc de perle. Numele orașului este redat, pe exemplarele mai bine păstrate, sub forma *ΙΣΤΡΙΑ*. Numele magistratului care emite monetele (*ἀγορανόμος*) este redat, pe exemplarele mai bine păstrate, sub forma prescurtată *XAI* sau *[X/AIA/X]* (n-rele 9 și 12). Numele acestui magistrat ne este cunoscut de pe o altă monetă publicată de Pick sub n-rul 473. Care va fi fost însă numele întreg al acestuia e greu de știut. Unul dintre exemplare, n-rul 14, pare să poarte marca unui alt magistrat în al cărui nume intră și litera *P*, singura care se distinge (*API?* cf. Pick, *o. c.*, no. 475).

De remarcat este faptul că, cu excepția unui singur exemplar (n-rul 14), toate monetele poartă pe avers câte două contramărci. Una dintre ele, pe toate exemplarele, reprezintă capul lui Helios, din față, cu o coroană cu șase raze. A doua contramărcă reprezintă, pe cele mai multe exemplare, capul lui Hermes cu petasos, spre dr., iar pe altele un cap bărbătesc cu pălărie, eventual cu coif, spre dr.,

¹⁾ O altă monetă de bronz tot dela Histria, purtând două contramărci, pe una fiind reprezentat capul lui Hermes cu petasos iar pe cealaltă capul lui Helios cu coroana de raze (nu rac marin!), s'a găsit „pe drumul antic ce pornind din valea Orașului urcă sus pe dealul Faeragului spre Blidarul, ceva mai la deal de locul zis „Curmătura“ unde se găsesc urmele unui turn rotund“. (D. M. Teodorescu, *Cercetări arheologice în munții Hunedoarei*, p. 11—12; cf. și V. Pârvan, *La pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube* în *Bulletin de la section hist. de l'Académie Roumaine*, X, 1923, p. 46). Această monetă acum nu se mai află printre cele găsite la Costești, ea a ajuns probabil în Muzeul din Deva sau s'a pierdut.

²⁾ Mi-au rămas inaccesibile la Cluj următoarele publicații în care aş fi putut afla eventual monete inedite din Histria:

Tachella, *Monnaies de la Mésie Inf.* în *Revue num.*, 1902, p. 368 și 1903, p. 203.

Brunsmid, *Unedierte Münzen von Dacien u. Moesien* în *Num. Zeitschrift*, vol. XXXV și XXXVIII.

M. C. Sutz, *Monete inedite sau puțin cunoscute din urbele antice din Dobrogea* în *Bul. Soc. Num. Rom.*, 1907.

Muşmov, *Antîcnitea moneti*, Sofia 1912.

Idem, *Travaux de monnaies de la Mésie Inf.* în *Revue num.*, 1912.

Fac aceste citate după C. Moisil, *Introducere în numismatică Dobrogei* în volumul *Dobrogea. cincizeci de ani de viață românească*, București 1928, pp. 151—153.

sau chiar un simbol ce nu se poate defini (n-rele 4 și 12). Două contramărci aplicate pe aceeași monedă se cunosc în literatura de până acum numai pe un exemplar descris de Pick, sub n-rul 476 a. Dar nu se cunoaște până acum nici o monedă din Histria purtând pe avers două contramărci dintre cari una să reprezinte pe Helios cu coroana de raze iar cealaltă pe Hermes cu petasos, așa precum se vede pe cele mai multe dintre monedele Histriei aflate la Costești.

I. O variantă a tipului I o constituie moneda de sub n-rul 15, prin faptul că vulturul marin de pe revers este cu aripile închise. Prezintă pe avers două contramărci.

III. Un al treilea tip îl formează moneda descrisă sub n-rul 16. Aversul este asemenea celui al monedei descrise de Pick sub n-rul 477, adică Demetra cu voal, fără cumuna de spice, spre dr., dar reversul prezintă motivul obișnuit, vulturul izbind cu ciocul în capul unui delfin, în fața lor un spic, nu vultur pe un delfin și întorcând capul înapoi. Legenda poate fi $\Lambda\Gamma\text{P}\Lambda$ sau $\Lambda\Gamma\text{P}\Lambda\text{H}$, iar jos se vede clar XAIAX . Pe avers două contramărci.

IV. Moneda n-rul 17 aparține tipului I stabilit de mine, numai că magistratul este altul: ΔIO (cf. Pick, n-rele 466, 476 și 476 a). Pe avers o singură contramărcă.

V. Un tip cu totul deosebit constituie n-rul 18. Motivul de pe avers, pe cât șitu eu, nu se întâlnește pe nici una dintre monedele cunoscute până acum¹⁾. Numele orașului e scris clar $\Lambda\Gamma\text{P}\Lambda$, iar jos numele magistratului e ΔIO , ca și pe moneda n-rul 17. Nu poartă nici o contramărcă.

În general, monedele autonome de bronz ale Histriei prezintă deosebiri foarte mari în ceea ce privește greutatea și mărimea lor, așa încât nu ne putem da seama de valoarea pe care ele o reprezintă²⁾. Greutatea celor aflate la Costești variază între 3,19—4,38 gr., iar diametrul între 18—20 mm., excepție făcând moneda n-rul 16 care deși are diametrul de 19 mm. cântărește abia 2,47 gr. Moneda n-rul 18 cu greutatea de 1,77 gr. și diametrul de 14 mm. reprezintă un nominal mai mic.

O datare absolută a monedelor din Histria nu se poate face ci numai una relativă. Pick (o. c., p. 152) stabilește cu aproximație că monedele de aramă reprezentând pe avers capul Demetrei, iar pe revers tipul obișnuit, adică vulturul pe un delfin, în plus spicul, au fost bătute după anul 200 în. de Chr. În decursul secolului II, deci, au fost bătute și monedele Histriei de tip I, II și III aflate la Cos-

¹⁾ Dacă nu cumva aversul monedei descrise de M. C. Sutz în *Bul. Soc. Num. Rom.*, XII (1915), p. 161, n-rul 10, fig. 7, este greșit interpretat și desenat ca reprezentând pe Hermes cu petasos.

²⁾ Cf. C. Moisil, *Introducere în numismatica Dobrogei*, p. 173.

tești. Însă toate exemplarele aflate la Costești au câte 2 contra-mărci, înafară de n-rul 14 care are una singură. Contra-mărcile au fost bătute desigur în Histria¹⁾ și rostul lor era probabil acela de a prelungi valabilitatea monetei respective și a o menține în circulație. Această contra-mărcare trebuie să presupunem că s'a făcut atunci când Histria, din cauza decadenței sale economice la care ajunsese, nu mai bătea moneta nouă suficientă, deci cel mai curând la începutul secolului I în. de Chr. sau chiar după anul 72, când orașul fiind supus de către Lucullus²⁾ monetăria histriană își întreprinde activitatea³⁾, pentru a și-o relua abia pe timpul împăraților⁴⁾. Insemnează că monetele histriene aflate la Costești se aflau încă în Histria la începutul secolului I în. de Chr.

Monetele n-rul 17 și 18 au putut fi bătute ceva mai târziu decât tipurile I-III, pe timpul lui Mithridates VI, căci magistratul ΔΙΟ (Διονύσιος?) care apare pe aceste două monete poate fi acelaș cu ΔΙ de pe un stater de aur (Pick no. 482) și cu ΔΙΟΥΥ de pe două monete de aramă (Pick no. 476 și 476 a) bătute în Histria în acest timp⁵⁾. Stilul prost și execuția puțin artistică, în deosebi a monetei n-rul 18, ar constitui un indiciu pentru această datare. Dar chiar dacă ele ar fi fost bătute mai înainte, în decursul secolului II în. de Chr., și dacă magistratul Δ Ο, formă ce apare și pe o altă moneta cunoscută de Pick (no. 466), ar fi un alt personaj decât acel ΔΙ sau ΔΙΟΥΥ de pe monetele din timpul lui Mithridates⁶⁾, totuși faptul că una dintre monete (no. 17) poartă două contra-mărci ne duce la aceleași concluzii stabilite mai sus, că ele și în primele decade ale primului secol în. de Chr. se aflau încă în Histria.

DYRRHACHIUM.

21. Contrafacere barbară(?) de potin a unei monete de argint.

Av. ΕΝΩ

Vacă cu vițel care sugă, spre dr. Vaca întoarce capul înapoi.

Rv. Α-ΑΛ-Α

Dublu pătrat cu ornamente.

Pl. VII, 10.

Greutatea: 2,47 gr. Diametrul: 16×17 mm.

A fost aflată în aliniamentul II.

Literatură: Cf. J. von Schlosser, *Beschreibung der altgriechischen Münzen*, I, Wien 1893, no. 302—304 și cf. Head, *Historia Numorum*, p. 315.

¹⁾ Pick, o. c., p. 152.

²⁾ Pick, o. c., p. 64 și Max Fluss în *R.—E.*, 2, col. 2369.

³⁾ Pick, o. c., p. 154.

⁴⁾ Pick, o. c., p. 154—155 și 171.

⁵⁾ Cf. Pick, o. c., p. 154.

⁶⁾ Cf. Pick, o. c., p. 151, n. 3.

Numele magistratului monetar de pe avers este desigur acel *ΕΕΝΩΝ* care apare des pe monetele din Dyrhachium, nici odată pe cele din Apollonia. Monete veritabile de argint de tipul celei descrise mai sus se bat în Dyrhachium, ca și în Apollonia, dela 229—100 în. de Chr., corespunzând ca greutate și valoare victoriatului sau jumătate de victoriatului roman (Head, *o. c.*, p. 314—315). Imitațiile în metal de proastă calitate ale acestor monete au fost bătute, în Dyrhachium sau teritoriul învecinat, nu cred că și ia noi în Dacia¹⁾, în aceeași perioadă de timp, 229—100 în. de Chr., sau chiar după anul 100 când de fapt monetăria oficială din Dyrhachium își încheie definitiv activitatea²⁾.

IMITAȚII barbare după denari consulari romani.

22. *Av.* Capul lui Iuppiter spre dr., cu cununa de lauri.
Rv. Iuppiter pe jumătate gol, într'o quadrigă în galop spre dr. În dr. ține fulgureul iar în st. frânele. Pl. VII, 11.
 Greutatea: 3,47 gr. Diametrul: 17 mm.
 A fost aflată pe treptele de lângă turnul IV.
 Stilul îngrijit.
 Tipul de pe avers e foarte frecvent pe monetele consulare. Cel de pe revers se întâlnește pe monetele familiilor Gorgilia, Ogulnia și Vergilia, bătute în jurul anului 81 în. de Chr. (Babelon, *Monnaies de la République Romaine*, I, p. 532; II, p. 266 sq. și 529 sq.) Aceste două tipuri, capul lui Iuppiter pe avers și Iuppiter în quadrigă pe revers, niciodată nu se întâlnesc însă pe monetele consulare autentice îmbinate pe aceeași monetă, deci când s'a contrafăcut s'a luat aversul după o monetă și reversul după alta.
23. *Av.* Un cap omenesc fără barbă spre dr. Buzele schematizate sub forma a două puncte. Inapoi un simbol sau obiect ce nu se lasă determinat.
Rv. Trei cai în galop spre dr. Un personajiu care pare să fie călare pe primul cal. Pl. VII, 12.
 Greutatea: 4,02 gr. Diametrul: 17 mm.
 A fost aflată în aliniamentul IV.
 Stilul este mult mai stricat decât al monetei precedente.
 Modelul original pe care îl imită nu se poate preciza. Aversul pare să reproducă un cap de Mercur, frecvent pe denarii romani consulari, iar reversul probabil o quadrigă (sau pe Dioscuri?).

¹⁾ Cu toate că unele din imitațiile barbare descrise de Schlosser (*o. c.*, no. 298, 300 și 304) au fost aflate în Transilvania.

²⁾ Head, *o. c.*, p. 315.

Aceste două imitații, anepigrafe, au fost bătute foarte probabil chiar la noi în Dacia, întrucât denarii romani consulari sunt imitați, deși în mică măsură se pare, și la noi¹⁾. Amintesc aici că în colecția de numismatică a Institutului de Studii Clasice există chiar un tipar, găsit în Dacia, la Ludești în județul Hunedoara, cu care se băteau astfel de imitații²⁾. În ce privește datarea lor putem afirma că ele aparțin secolului I în. de Chr., căci pe deoparte prototipul monetei descrise sub n-rul 22 datează din anul 81 în. de Chr., iar pe de altă parte pătrunderea în masă a denarilor consulari în Dacia se întâmplă mai ales în secolul I în. de Chr.³⁾.

IMITAȚIE celtică de argint.

24. *Av.* Ornament în formă de spic.

Rv. Partea dinapoi a unui cal.

A fost aflată în aliniamentul II.

Se păstrează numai fragmentar, lipsește jumătate din ea⁴⁾.

Monete asemănătoare cu cea de mai sus se găsesc în tezaurele descoperite la Totfalu lângă Budapesta, în 1903⁵⁾, la Simmering lângă Viena, în 1880⁶⁾ și la Rethe în com. Pozsony (Pressburg) în 1905⁷⁾. Prototipul îndepărtat al acestor imitații este staterul de argint al lui Filip II, astfel că ornamentul în formă de spic de pe avers ar fi restul cununei de lauri de pe capul lui Zeus, iar figura de pe revers ar fi ceiace a rămas din cal și călăreț⁸⁾.

Monetele din tezaurul dela Totfalu se datează între anii 60—45 în. de Chr.⁹⁾ și cam în același timp — sec. I în. de Chr. — trebuie să fi fost bătute, de către o seminție celtică ce locuia dealungul Dunării, la N. de acest fluviu, între Budapesta și Viena de azi, și cele din tezaurele dela Rethe și Simmering.

¹⁾ Cf. V. Pârvan, *Getica*, p. 603.

²⁾ H. Finály, în *Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyvei*, III, Cluj 1866, pp. 96—98; Goos, *Chronik*, p. 90; Inv. Institutului no. 4970.

³⁾ V. Pârvan, *Getica*, p. 610 și 612.

⁴⁾ Aceasta este moneda care greșit determinată ca *eraviscă* a dat ocazie să se vorbească de „monete *eravisce*” la Costești.

⁵⁾ Áldor Gyula, *A totfalusi kelta éremlelet* (Tezaurul de monete celtice dela Totfalu) în *Numizmatikai Közlöny*, III (1904), pp. 55—61 cu pl. II și III; Forrer, *Keltische Numismatik*, p. 155 cu nota 2 și fig. 300; *Grof Dessewffy barbár pénzei*, pl. VI, no. 161—169, 171—175, 179—181; VII, no. 182—185, 188—213; XX, no. 503—504; XLVII, no. 1159—1160.

⁶⁾ F. Kenner, *Der Münzfund von Simmering* în *Num. Zeitschrift*, XXVII (1895); Forrer, *Keltische Numismatik*, p. 155 cu nota 1 și fig. 298—299, Dessewffy, pl. XX, no. 505.

⁷⁾ Forrer, *o. c.*, p. 155 nota 2; Dessewffy, pl. VI, no. 170, 176—178; VII, no. 186—187, 214—217; VIII, no. 218—220.

⁸⁾ Forrer, *o. c.*, p. 153, 155 și fig. 298—299.

⁹⁾ Áldor, *art. cit.*, p. 57; cf. Forrer, *o. c.*, p. 155 nota 2.

MONETE IMPERIALE ROMANE.

25. *Traian*. Dupondius¹⁾).

Av. [IMP CAES NERVAE TRAIANO AVG GER DAC PM TR P COS V PP]

Capul împăratului spre dr., cu coroana de lauri.

Rv. [SPQR OPTIMO PRINCIPI]. In câmp S. C.

Trofeu. Pe brațul stâng se vede un scut oval. Celelalte arme nu se disting.

Aflată în curtea cetății.

Literatură: Cohen, *Médailles imp.*, ed. 2, no. 573—574; P. L. Strack, *Untersuchungen zur römischen Reichsprägung des zweiten Jahrhunderts*. Teil I: *Die Reichsprägung zur Zeit des Traian*. Stuttgart 1931, no. 382.

Rău păstrată.

O datare precisă a acestei monete nu se poate face ci numai una aproximativă. Din faptul că n legendă se menționează consulatul V și din faptul că întreaga legendă este dedicatorie, la dativ, putem stabili că ea a putut fi emisă cel mai curând în toamna anului 103 și cel mai târziu în Oct. 111. Dacă însă portretul împăratului de pe avers aparține, după cum într'adevăr pare, tipului δ_1 stabilit de Strack (*o. c.*, p. 27), atunci această monetă trebuie datată mai precis între 108—Oct. 111²⁾.

26. *Traian* sau *Hadrian*. As.

Av. Capul împăratului spre dr., cu cununa de lauri.

Rv. Pietas, Pax sau Securitas șezând pe un tron, spre st.

E foarte rău conservată³⁾, din legendă nu se vede nimic.

Figura de pe avers pare să fie mai degrabă a lui Hadrian dar nu exclude pe Traian. Legenda de pe avers se pare că termină cu litera M, așa cum se întâmplă numai pe monetele lui Traian nu și pe cele ale lui Hadrian.

* * *

In total s'au aflat în săpăturile dela Costești 26 de monete. Numărul lor este mic, totuși din studiul lor se impun câteva indicații

¹⁾ Cred că este *dupondius* nu *as* deși fiind foarte rău conservat cântărește abia 9,86 gr. iar diametrul este de 24 mm. Pentru raportul între diferitele nominaluri vezi Strack, *Die Reichsprägung zur Zeit des Traian*, Stuttgart 1931, p. 8—9 cu literatura citată în nota 19. Vezi și Georg Elmer, *Verzeichnis der römischen Reichsprägungen von Augustus bis Anastasius*, Wien 1933, p. 27 sq.

²⁾ Cf. Strack, *o. c.*, pp. 27—29 și tabloul dela p. 40.

³⁾ Greutatea actuală 8,77 gr. iar diametrul 25 mm.

și constatări destul de prețioase pentru înțelegerea complexului de întărituri ale căror urme se găsesc în munții Hunedoarei și a problemelor generale de civilizație care se leagă de aceste burguri.

În afară de cele două imitații de argint ale denarilor republicani și a micii monete celtice, toate sunt de bronz, deci moneta mărunță, întrebuințată curent în tranacțiile mici și pierdută întâmplător în interiorul burgului dela Costești.

Cele mai numeroase sunt monetele orașului Histria, 19 la număr. Ele aparțin tipurilor emise în ultima fază a monetăriei autonome din acest oraș, adică după 200 în. de Chr.¹⁾, mai probabil spre sfârșitul secolului II, iar două dintre ele (n-rele 17—18) par să fi fost bătute chiar pe timpul alianței orașelor pontice cu regele Mithridates VI Eupator, adică între 106-72 în. de Chr.²⁾. Dar, după cum am arătat mai sus, faptul că aproape toate monetele au câte două contramărci, una (n-rul 19) se pare chiar trei, aplicate în Histria, însemnează că ele au circulat în acest oraș mult timp după ce au fost emise, foarte probabil chiar după anul 72 în. de Chr., când încetează activitatea monetăriei din Histria, după ce orașul cade sub stăpânirea Romanilor³⁾. Dacă această argumentație este adevărată, însemnează că monetele histriene au ajuns la Costești abia către jumătatea secolului I în. de Chr. Aceasta este însă chiar epoca când regele Burebista își întinde stăpânirea sa spre Răsărit până la Marea Neagră, aducând sub ascultarea sa toate cetățile grecești de la Pontul Stâng⁴⁾. Singură această împrejurare poate explica suficient prezența relativ marelui număr de monete histriene la Costești.

Sunt aceste monete dovada unor intense raporturi comerciale între Dacii din munții Hunedoarei și Grecii din Histria, așa cum s'a susținut⁵⁾, sau ele au ajuns, eventual, în cetatea dela Costești ca pradă sau ca tribut pe care acești Greci a trebuit să-l plătească regelui Burebista și oamenilor săi?

Orice s'ar spune, legături comerciale între Grecii dela Marea Neagră și Dacii din munții Hunedoarei sau din interiorul Transilvaniei nu sunt documentate prin nici o altă descoperire arheolo-

¹⁾ Cf. Pick, *o. c.*, p. 152 și 154.

²⁾ Cf. Pick, *o. c.*, p. 64, 146 și 154; Dr. J. Weiss, *Die Dobrudscha im Altertum*. Zur Kunde der Balkanhalbinsel, Heft 12. Sarajevo 1911, p. 30 și 63; *R.—E.*, XV, 2, col. 2369 și 1962 sq.

³⁾ Cf. Pick, *o. c.*, p. 64 cu nota 4, 146 și 154; J. Weiss, *o. c.*, p. 30 și 63; *R.—E.*, XV, 2, col. 2369.

⁴⁾ V. Pârvan, *Getica*, p. 80—81.

⁵⁾ D. M. Teodorescu, *Cercetări în munții Hunedoarei*, p. 11—12; V. Pârvan, *Getica*, p. 479 și 606; idem, *La pénétration hellénique et hellénistique*, p. 24—26 (46—47).

gică¹⁾. Obiectele mici aflate la Costești nu s'au publicat încă dar ele nu par a indica nici unul o origine pontică. De altă parte, este lucru cunoscut că monetele Histriei, ca și în general ale celorlalte orașe dela Marea Neagră, nu au avut nici când o circulație mare, ele fiind folosite mai mult pentru traficul intern și pentru cel cu ținuturile învecinate²⁾. Monete de ale orașelor grecești dela Marea Neagră nu s'au descoperit înafara teritoriului Dobrogei de azi³⁾.

Astfel fiind, până ce fapte noi nu vor dovedi contrarul, eu înclin să consider monetele histriene aflate la Costești ca provenind din plata în bani la care au fost constrânși histrienii pe timpul lui Burebista.

Nu știu dacă prezența monetei din Mesambria trebuie explicată în legătură cu a celor din Histria.

Nu e lipsit de semnificație faptul că moneta celtică, reprezentând, după Pârvan, care vorbește de monete eravisce, cealaltă direcție de orientare a Daciei din La-Tène⁴⁾, spre V., se poate data între 60—45 în. de Chr., deci iarăși în timpul lui Burebista, despre care știm că, învingând pe Boii aliați cu Tauriscii din nordul fostei Ungarii, își întinde granițele stăpânirii sale spre Apus până în Boemia⁵⁾. Deci iarăși nu e vorba de relații comerciale trainice ale Dacilor cu Celții din nordul Ungariei și din Slovacia⁶⁾ ci moneta

¹⁾ Nici în *Castrul dela Poiana* (extras din *Analele Ac. Rom.*, Seria II — Tom. XXXVII, p. 10 și 29), nici în *Pénétration* (pp. 22—25), nici în *Getica* (vezi în deosebi pp. 481, 479, 606 și 619) Pârvan nu semnalează, înafară de monetele dela Costești, nici o descoperire arheologică care să documenteze aceste „intense relații economice”. Cele semnalate în lucrările mai sus citate sau nu privesc teritoriul Transilvaniei, care ne interesează, sau nu privesc pe Grecii din orașele dela Marea Neagră, ci pe cei din Sud.

De altfel, o îndoială asupra intensității acestor raporturi comerciale se pare că avea însuși Pârvan, căci după ce în *Getica*, la p. 479, afirmă „fără puțință de îndoială, intensitatea raporturilor comerciale ale lumii getice din fundul Daciei muntoase cu îndepărtatele emporii grecești dela Marea Neagră”, la p. 619 e mai puțin categoric.

²⁾ Cf. C. Moisil, *Introducere în numismatica Dobrogei*, p. 168.

³⁾ Pentru descoperirile numismatice mai importante vezi repertoriul d-lui C. Moisil publicat sub titlul *Monete și tezaure monetare din România în Buletinul Soc. Num. Rom.* din 1913—1922. O scurtă înșirare a tezaurelor monetare descoperite în Dobrogea dă acelaș, în *Introducere în numismatica Dobrogei*, p. 153 sq.

⁴⁾ V. Pârvan, *Getica*, p. 606.

⁵⁾ Pentru chestiunea întinderii imperiului lui Burebista spre Apus, împotriva părerii, desigur eronate, a lui Pârvan (*Getica*, p. 80 și 83) care considera că Burebista a cucerit și Pannonia, vezi C. Daicoviciu, *Problema numărilor Geto-Dacilor în Gând Românesc*, II, no. 6 (Iunie 1934), p. 370 și literatura citată acolo.

⁶⁾ Pârvan vorbește mereu de Pannonia. Dar chiar așa fiind trebuie să relev o contradicție a lui Pârvan, care în *Getica* la p. 606 consideră simbolică pentru principalele direcții, V. și E., în care Dacia are legată cu restul lumii, descoperirea la Costești, de o parte de monete din Histria și Mesambria de alta de monete din regiunea pannonică, iar la p. 615 în privința relațiilor comerciale ale Dacilor cu Celții zice: „câteva excepții ca la Costești, în Hunedoara, unde s'au descoperit și monete eravisce, nu fac decât să accentueze lipsa”. Cf. și p. 718.

aceasta celtică a ajuns la Costești adusă cu ocazia unei expediții spre Apus a lui Burebista.

Anterior monetelor histriene și celei celtice au putut ajunge la Costești imitația în potin a monetei din Dyrrhachium și moneta de bronz a Mesambriei, dacă proveniența acesteia din urmă nu o legăm de aceia a monetelor histriene.

În a doua jumătate a sec. I în. de Chr., mai degrabă decât în prima jumătate, trebuie să datăm cele două imitații ale denarilor republicani.

Cele mai recente dintre monetele aflate la Costești sunt cele două din timpul lui Traian, una dintre ele putând fi din timpul lui Hadrian.

Astfel studiate monetele aflate în săpăturile dela Costești, ele confirmă în chip neîndoielnic istoria cetății dela Costești și cronologia întregului complex de întărituri din munții Hunedoarei, așa precum au fost fixate de către dl D. M. Teodorescu, conducătorul acestor săpături¹⁾.

Epocei lui Burebista, „cel care a conceput și a realizat admirabilul sistem din munții Hunedoarei“²⁾, îi corespunde cel mai mare număr de monete. Urme de viață — nesigure și de mică importanță, e drept, — la Costești înainte de Burebista ar putea constitui doar imitația de potin din Dyrrhachium și eventual moneta mesambriotă, iar continuarea vieții în aceste cetăți după Burebista este documentată de cele două imitații ale denarilor republicani din a doua jumătate a primului secol în. de Chr. și de cele două monete de bronz din timpul lui Traian.

Pentru soarta acestor cetăți după sfârșitul războaielor lui Traian, foarte importantă este moneta de bronz sigur a lui Traian, n-rul 25, pentru a nu vorbi de cealaltă care nu se poate identifica cu precizie. Am arătat mai sus că ea se datează între anii 108-111. Prin motivul trofeului de pe revers trimite la al doilea războiu dacic. Este cea mai târzie dintre monetele aflate vreodată în burgurile dace din munții Hunedoarei. Ea a putut ajunge în pământ cel mai curând câțiva ani după sfârșitul celui de al doilea războiu dacic. Astfel, sublinierea lui Pârvan³⁾ că în tezaurul de denari romani de argint aflat în 1847 Sub Cununi, în valea Aninișului⁴⁾, în apropiere de Grădiștea Muncelului, ultima monetă este de a lui Traian,

¹⁾ *Cetatea dacă dela Costești*, pp. 23 sqq. și *Cetatea dacă dela Grădiștea Muncelului*, p. 20 sq.

²⁾ D. M. Teodorescu, *Cetatea dacă dela Costești*, p. 25. De aceeași părere este și V. Pârvan, *Getica*, p. 481.

³⁾ *Getica*, p. 480 și 611.

⁴⁾ Goos, *Chronik der arch. Funde Siebenbürgens*, Sibiu 1876, p. 40.

fără titlul de *Dacicus*, deci înainte de 102, își pierde importanța pe care voia el să i-o dea¹⁾. Căci o monetă posterioară războiului al doilea dacic pierdută în cetatea dela Costești dovedește că odată cu moartea lui Decebal nu s'a stins cu totul orice urmă de viață în măreața lui reședință din munții Hunedoarei, ci probabil un număr de soldați romani au rămas de pază printre ruinele aproape pustii ale reședinței viteazului rege. Erau poate soldați cari rezidau într'un *castru* situat nu departe de poalele munților, pe malul stâng al văii Orașului, lângă *Orăștioara de jos*²⁾.

Nu pot încheia acest mic studiu fără a atrage atenția asupra unei întrebări care aproape involuntar se impune. Pentru ce la Costești, în însăși capitala regilor daci³⁾, nu s'a găsit nici un exemplar din acele monete dace⁴⁾, atât de frecvente în toate părțile? Mai ales că după cea mai recentă părere a lui Pârvan, care a reluat întreaga problemă a monetăriei dace, „epoca de principală activitate monetară dacică, ea cade între c. 100 a. Chr. și 50 p. Chr.“, deci tocmai în perioada de cea mai mare strălucire a cetăților din munții Hunedoarei, și totuși nici o monetă dacă nu s'a aflat vreodată în aceste burguri. Răspunsul la această întrebare e greu de dat, având în vedere complexitatea problemei monetăriei dace, totuși nu pot trece sub tăcere bănuiala care pare a se impune, aceea că principală epocă de activitate a monetăriei dace sfârșește înainte de data construirii din piatră a burgurilor din munții Hunedoarei, înainte de Burebista.

E foarte semnificativ faptul că la Ludești, deci în imediata apropiere a cetății dela Costești, s'a aflat tiparul de care am amintit mai sus, aflător în Cabinetul de numismatică al Institutului, și care imită reversul unui denar al lui *C. Marius C. f. Capito*, monetar în jurul anului 84 în. de Chr.⁵⁾. Ar fi acesta un indiciu de felul mone-

¹⁾ Are totuși o semnificație, aceea că acest tezaur a fost îngropat sub amenințarea pe care o provoacă asupra celor din cetate înaintarea armatei lui Traian, în decursul primului războiu, spre cetatea din munți.

²⁾ Goos, *Chronik der arch. Funde Sieb.*, p. 120—121; Marțian, *Reperioriu arheologic pentru Ardeal, Bistrița 1920*, sub *Orăștioara de jos*; D. M. Teodorescu, *Cercetări arheologice în munții Hunedoarei*, p. 13.

³⁾ D. M. Teodorescu, *Cetatea dacă dela Costești*, p. 25.

⁴⁾ Această observație a făcut-o mai întâi dl D. M. Teodorescu în *Cetatea dacă dela Costești*, p. 23. Aduug numai că după câte știu eu nici un tezaur de astfel de monete nu s'a aflat în întreaga regiune a cetăților din munții Hunedoarei.

⁵⁾ Finály, în *Erdélyi Múzeum-Egylet*, III, p. 97, spune că numai atâta știe despre acest tipar că a fost aflat în județul Hunedoara, dar inventarul Muzeului nostru, alcătuit după 1866 când scria Finály, precizează, pe baza unor informații mai complete desigur, că el provine din comuna Ludești. Nu este neverosimil ca el să fi fost aflat chiar pe dealul „Cetățuia“ sau pe un alt deal din apropiere.

teii pe care Dacii din burgurile din munții Hunedoarei și în general din întreaga Dacie o imitau în secolul I în. de Chr.: *moneta romana*. Și așa s'ar putea explica de ce nu s'au aflat monete dace în cetatea dela Costești, construită, în forma sub care ni se prezintă ea astăzi, pe timpul lui Burebista¹⁾. Este dealtfel și natural și logic ca Dacii să fi imitat în secolul I în. de Chr. moneda care se folosea mai mult, care avea cea mai intensă circulație în Dacia, moneda romană și nu monete care de mult încetaseră de a mai circula în Dacia sau care, încă dela sfârșitul sec. II, au fost scoase din circulație tocmai de puternica invazie a monetei romane²⁾.

MIHAIL MACREA

BCU Cluj / Central University Library Cluj

---

¹⁾ Că pe acelaș loc ar fi existat la Costești o întăritură și înainte de Burebista este mai puțin sigur. În orice caz importanța ei este infinit mai mică decât aceea a cetății de piatră ce începe cu Burebista.

²⁾ Datorz sugerarea acestei ipoteze d-lui prof. C. Daicoviciu, căruia îi datorz, de altfel, și bunăvoința de a fi propus d-lui D. M. Teodorescu să-mi încredințeze mie publicarea monetelor dela Costești.